

Ziya Gökalp ve Sosyalizm

Prof. FİNDİKOĞLU

— I —

— Ziya Gökalp çıkırının değerli uzvu Ali Nüzhet'in ruhuna ithaf! —

Bu seneki "Sosyoloji Konferansları"nın bana ayrılan saatini beraberce geçirmeğe başlamadan önce doğrudan doğruya veya dolayısıyla Ziya Gökalp mevzuu etrafında tertip edilen 1964-65 Ders yılı serbest Konferanslarının gerektirici sebebini anlatmağa lüzum gördüm.

1964-65 ders yılını geriye doğru 1914-15 ders yılına bağlarsanız yarım asırlık bir geçmişle karşılaşsınız. Bu devre başlangıcında tâ lise hayatından beri azçok aşınası olduğunuz sosyoloji bilgisi, bizde bir büyük fikir adamı tarafından ilk defa okutulmuş. Nasıl ilk feodalizm, kapitalizm veya sosyalizm... ilh. başlangıçları itibarile iktisat tarihçisinin ve sosyoloğunun tarihî teecessüsünü çekerse, kültür tarihçisi ve sosyoloğu için de "Filan ilim şubesi filan memlekette kim tarafından ilk defa ele alındı?" gibi bir süal dikkat çekici bir sosyal hâdisedir. Demek ki ileri sürülen 50 yıl üzerinde durmakla sosyolojik bir iş görmüş olacağız. Bu hususa dair anlatacaklarım konuşmamızın birinci "giriş"i olacak!

Birinci "giriş"ın ağırlık merkezi olan şahsiyet, yani Ziya Gökalp, böyle bir yuvarlak yıldönümü bahis mevzuu olmasa da, günümüzün adı geçen "insan" larından biri. *Aktüalite olarak Gökalp* meselesinin ben yalnız ik. belirtisine dokunacağım.

Birkaç ay önce size Edebiyat Fakültesindeki bir toplantıdan bahsettiğimi, bu toplantıya katılmamızı dilediğimi herhalde hatırlarsınız. Ziya Gökalp'in vaktile sosyoloji hocalığı yaptığı Edebiyat Fakültesi, büyük

sosyoloğun ders verişinin 50. yılını yâdetmişti. Bizim Fakülte de Enstitümüz vasıtasile bu seneki ((Sosyoloji Konferansları) nı adı anılan şahsiyete hasredilmesini daha önce düşündü. Şimdiye kadar dinlediğiniz konferans konuları malum. Ben de aynı seriye (Z. Gökalp ve Sosyalizm)i katıyorum.

Gerçekten 1964-1965 yılı, Türkiyede sosyoloji öğretiminin 50. yılı mıdır? Mesele, irili ufaklı her sosyal problem gibi bu noktada da oldukça karışık. Bu karışıklık içinde “Türkiyeye Avrupavari sosyoloji’nin girişi” ve bunun ilk temsilci veya temsilcileri hususu bulunduğu gibi öğretim müesseselerinde yine Avrupavari herhangi bir sosyoloji çıkır veya doktrinin ele alınması noktası da vardır. Bunlardan birincisi bakımından Ziya Gökalp’dan çok önce İçtimaiyat yahut “İlmi içtima”, “İlmi İçtimâi”, hatta fransızca kanalından gelmiş “Sosyoloji” adı ve başlığı altında meşgul oluş hâdisesi ile karşılaşılıyor. Bunun belirti ve şahitlerini burada sıralamak lüzumsuzdur¹.

Öteki hususa gelince :

Bir defa Ziya Gökalp’dan önce, onun hocalık ettiği müessesede, Darülfünun Edebiyat Fakültesinde - ki o zamanlar “Fakülte” yerine “Medrese” adı kullanılırdı — Sosyoloji’nin Garbde de ilk karşılığı olan “Philosophie de l’Histoire” ın mukabili “Hikmet-i Tarih” dersinin bir aralık “Profesörlük - Müderrislik”ini yapmış Ahmet Vefik Paşayı unutmamak gerekir². Daha sonraları Hukuk Medresesi Hukuk-u İdare Müderrisi Ahmet Şuayb’ın “İlm-i Cemiyet” Derslerini Edebiyat Fakültesinde ilâve vazife olarak ifa ettiği görülmekte, bu ân’ın Ziya Gökalp’ın Selanik’te bulunduğu zamana rastladığı anlaşılmaktadır³.

Ziya Gökalp’ın kendisi bakımından da ilk sosyoloji hocalığının 1909-1912 arasında Selanik’te hususi bir orta öğretim müessesinde başladığı görülüyor. Balkan Harbi sıralarında İstanbul’a gelen büyük fikir adamımızın Hayri Efendi İslahatının vücade getirdiği modern programlı “Dar-ül Hilâfet-ül Aliyye” Medresesinde “İlm-i İçtima” dersleri vermiş, biraz sonra, 1913-1914 de “Darülfünun İlm-i İçtima’ Muallimi” olarak Üniversite de bu öğretimi üzerine almış, bir müddet Ders adı olarak “İlm-i İçtimâi”, konuya göre “İlm-i İçtimâi umumî”, veya “İlm-i İçtimâi Dinî”... gibi başlıklar kullandıktan sonra nihayet “İçtimaiyat” adında karar kıldığı görülmektedir⁴. Bu karar kılış ân, aynı zamanda Fakülte içinde bir “İçtimaiyat Dâr-ül Mesaîsi” kurma ânına da rastlıyor. Altı nüshadan ibaret bir “İçtimaiyat Mecmuası” serisi de neşreden⁵ bu “Da-

ri-i Mesai" 1924 den sonra faaliyetten geri kalmış, ancak 1934 den sonra ölü olmaktan kurtarılmıştır. Gerçekten Edebiyat Fakóltesine getirilmiş olan iki Alman Sosyoloji mensubunun, yerli ve diğer eenebi ilim adamları ile vücede getirdikleri "İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü" ne yerini bırakmıřtır⁶. İşte biz, 1964-65 ders yılı "Sosyoloji Konferansları" nı, sosyoloji öğretiminin 50. senesi için değil, Enstitümüzün ilk kuruluşunun 50. yılı münasebetile ders yılı başından itibaren Ziya Gökalp'a hasrettik.

Bu sayı da neşredilen ilk konuşma bundan bir müddet önce Enstitü tarafından Ziya Gökalp adına tertip edilen bir konferanstır. İş hayatımızda tanınmış Dr. Cudî Birtek'in çok sevdiği hemşerisi Ziya Gökalp'ın ekonomik fikirlerinden hareket ederek yaptığı bu konuşma sonradan bir broşü halinde kısmen neşredilmiş ise de mevcudu bulunmadığından elimizde bulunan notların tamamını neşrediyor, bugün ebediyete göçmüş olan konferansçıyı ve konferansa vesile olan Gökalp'i rahmetle yâdediyoruz.

İkinci ve üçüncü konuşmalar Z. Gökalp'a 1924 e kadar arkadaşlık ve talebelik etmiş iki fikir adamımız tarafından yapılmıştır: *Prof. Baltacıoğlu İsmail Hakkı ve Prof Hamit Sa'di Selen*. Elli yıl sonraki İktisat ve İçtimaiyat gençliği, Z. Gökalp'ı yakından görüp tanımış olan bu iki konuşucuyu dikkatle takip etmişler, kendilerine minnettar kalmışlardır. Enstitü olarak biz de ilim gençliğinin bu minnet duygusunu paylaşıyoruz.

Dördüncü konferans, Edebiyat Fakóltesi Türk Dil ve Edebiyatı hocalarından Doç. Faruk Timurtaş'ın konuşması. Günümüzün şu müzmin Türkçe meselesi hakkında büyük sosyoloğumuzun elli yıl kadar önceki görüşlerini dinlediniz. Bu görüşlerle günün dil realitesini karşılaştırma, Z. Gökalp hakkında bir hükme varma işini size bıraktık. Bir başka zaman Enstitü veya — ki bu daha yerinde olur — Talebe Cemiyetlerinden biri aynı konferansçıyı münakaşalı bir toplantıya çağırabilir.

Diğer konferanslar Enstitü'nün bugünkü mensuplarına aittir.

Enstitü, 1915 de ilk kurucusu olan büyük içtimaiyateçıyı elli yıl sonra yeni vesilelere biraz olsun tauntabilir, 1965 Türkiyesinin çeşitli sosyal ve kültürel buhranları karşısında bazılarının Türkiye için Türkiye ölçüsünde bir *Descartes* saydıkları sosyoloğun duygı ve düşünce hazinesinden şu veya bu şekilde faydalanılmasına vesile olursa kendisini bahtiyar sayacaktır.

İster sosyoloji öğretiminin yarım asrı için, ister bizim düşündüğümüz şekilde bir İlim Enstitüsünün kuruluşunun 50. yılı için olsun, böyle bir

anma daha ziyade *Sosyoloji*'nin iç yapısı ve Türkiye'deki durumu üzerinde durma, düşünme ve meslekî bir nefis mürakabesi yapma ameliyesine vesile olmalıdır. Elli sene sonraki durum ise hiç de büyük fikir adamının açtığı araştırma kolu ve sosyoloji çığını yönünden sevindirici değildir. Elli sene önceki Türk İctimaiyatına mensup fikir adamlarının tesanüdüne hasretle baktığımızı itiraf etmeliyiz. Hususile 1964-65 ders yılında sosyal ilimlerle ilgili bazı müesseselerin biyografilerinde görülen, işidilen ve halk çevrelerine yayılan fikir hayatı *vak'aları* böyle bir itirafı zarurî kılmakta, bizi "1915-1965 arası yarım asırlık "Türk Sosyolojisinin iç yapısı ve ilmî değeri" problemini ele almağa ve derin derin düşünmeğe davet etmektedir.

İşte konuşmanın birinci "Giriş"i. Bunun içinden kültür tarihimiz ve sosyolojimiz için çıkarılacak ve üzerinde durulacak "Problem"leri size bırakıyorum.

Şimdi ikinci "Giriş"i ele alacağım.

İçinde bulunduğumuz ders yılı, Gökalp'dan şu veya bu vesile ile çok bahsedilen bir yıl oldu. Adeta günlük bir konu, sinema dilile *aktüalite* olan bir Ziya Gökalp karşısındayız. Bunlardan yalnız sosyoloji disiplini ile ilgili olan iki belirtiyeye temas edeceğim.

Gerçekten içinde bulunduğumuz ders yılında Ziya Beyden çok bahsedildi ve hâlâ da ediliyor. Başka yıllara nisbetle Ziya Gökalp'ın hatıralarıyla daha çok haşır neşir olduğumuz bir sene. En başta sosyoloğumuzun memleketinde kendi adıyla günlük bir gazetesinin çıkmaya başlaması, "Diyarbakir'de Ziya Gökalp Üniversitesi Kurma Derneği" nin kurulması geliyor. Diyarbakir yalnız bir gazete ve bir dernekle kalmamış, "Ziya Gökalp Haftası" düzenlemiş, İstanbul ve Ankarayı kültür merkezliği bakımından geride bırakan ve Beysanoğlu'nun önceleri Kırzioğlu ile birlikte sarfettiği gayrete borçlu olduğumuz bir fikir ve neşriyat hareketi vukua gelmiştir. Ölümünün 40., doğumunun 90. ve İstanbul Üniversitesinde İctimaiyat dersleri verişiyile 1934 Reformu sırasında başına "İktisat" kelimesinin ilâve suretiyle Edebiyat Fakültesinden Hukuk Fakültesine nakledilen "İctimaiyat Enstitüsü"nü kuruluşunun 50. seneleri! Bütün bu güzel vesileler yaratıcı ve araştırmacı fikir faaliyetlerine meydan vermemişse de, hiç değilse sosyoloğumuzu hatırlama ve anma fırsatlarını hazırlamıştır. Enstitümüzün hazırladığı Konferansları da bu arada düşünebilirsiniz.

Ziya Gökalp'ı 1964-65 ders yılında anmalar arasında bir fikir hareketi sayılabilecek iki belirtiyeye işaret etmek isteriz. Bunlardan biri menfi,

öteki müsbet yönden. Menfi belirtiyi Türkiyeli bir sosyoloji profesörü, müsbet belirtiyi ise Amerikalı bir sosyoloji profesörü gösteriyor. Gerçekten bu sene biri yerli, diğeri ecebî, iki sosyoloji mensubu çeşitli vesilelerle Ziya Gökalptan bahsettiler. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji profesörü Nurettin Şazi Bey bir başka mütefekkirimiz için yapılan toplantı da, sözü Gökalp'a nakledden şöyle diyor: "... Cemiyetçi görüşü müdafaa eden *Comte* ve *Durkheim* gibi mütefekkirlerin karşısında fertçi görüşü müdafaa eden *Tarde* ve *Ward* gibi fikir adamlarının bulunması, bu görüşlerden her hangi birinin katılmış bir intiba şekli almasını önliyebiliyordur. Bizde ise cemiyetçi görüşün Ziya Gökalp gibi çok kuvvetli bir mütefekkir tarafından korunması karşısında ferdiyetçi bir fikir adamının bulunmaması, memleketimizde yıllar yılı böyle cemiyete taparı, ferdin yaratıcılığı hüviyetini hiçe sayarı, ferdi kulu, kölesi haline sokarı acayip bir düşünüşün tutulmasına, bu düşünüşün ruhları kuvvetle sarmasına sebep olmuştur. İşte cemiyetçi putlaştıran böyle bir düşünüşten zihinleri sıyırmaya, kurtarmaya çalışarı biri olarak.... Mustafa Şekip Tunç'u görürüz".

Bugün Ziya Gökalp'ın İçtimaiyat Profesörlüğü yaptığı Edebiyat Fakültesindeki yerini işgal eden arkadaşımızın bu düşünceleri, her halde çok acele kaleme alınmış veya Prof. Mustafa Şekip Beye karşı duyulan fazla sempatinin tesiri altında pek farkında olmıyarak formüllemiş olmalıdır. Ziya Gökalp ferdi mi, cemiyetçi mi? Bu sül her şeyden önce cemiyetçilik hakkında verilecek hüküm ile alakalıdır. Öte taraftan "cemiyetçilik" diye bizim sosyoloji terminolojimizde ne bir tabir, ne de bir doktrin adı vardır. Bununla ne demek isteniyor acaba? Düğün, dernek toplantılarından hoşlananlara "cemiyetçi" dendiği gibi, onun uydurma Türkçede karşılığı olarak ileri sürülen "toplumculuk" mânâsında "sosyalistlik" de anlaşılabilir. Nitekim "fertçilik-individualisme" karşısında ekseriye "sosyalizm-socialisme" tasarlanmaktadır.

Bundan başka Ziya Gökalp anlaşılmaz bir mânâda "cemiyetçi" ise "fertçilere" arka mı çevirmiştir? Geçen hafta, bu seneki "Sosyoloji Konferansları"nın birincisini veren emekli Terbiye Profesörü Baltacıoğlu İsmail Hakkı Bey Hocamız kendisini Ziya Gökalp'ın 1914 de nasıl aradığını ve Üniversiteye Hoca yaptığını anlattı. Halbuki İsmail Hakkı Bey, Nurettin Şazi Beyin anlattığı mânâda "acayip bir düşünüş" sahibi değildir. "Fertçi" olduğu belirtilen Profesör Mustafa Şekip Bey ise bir yazısında Gökalp için şöyle diyor:

“Ziya Gökalp Selânikte büyük bir iman ile işe başlarken:

*Asmanın üzümü dağılmış, salkım
Olmak ister, fakat bağban nerede?
Gideyim arayım kârban nerede?*

terennümü ile her şeyden evvel asmanın olmak isteyen dağılmış salkımlarına bir bağdan arıyor... Bunun için de üniversitenin modern kültürlü müstaid genç kabiliyetlerle kuvvetlenmesini sağlamağa çalışıyor... Muhtelif mecmualarda kıymetli yardımcıları bir araya toplamasını biliyordu.”

Bunlardan birinin de “fertçi” Mustafa Şekip Bey olduğu malumdur. Demek ki Ziya Gökalp bugün kendi küsüsünde oturan kimsenin tevehhüm ettiği gibi “ferdin yaratıcılık hürriyetini hiçe sayan” sert başlı, sekter bir “cemiyetçi” değil, sadece bir sosyoloğdur ve muhtelif fikirlere sahip kimseleri etrafında ve Türk Üniversitesinde toplamak sırrını keşfeden ve bu keşfini tatbik hususunda muvaffak da olan keskin düşünceli, fikre fikirle karşı çıkan, karşı çıkarılacak fikirlerin sahipleri de bir araya getiren bir organizasyon dehâsıdır. Her halde böyle bir dönüm yılında aynı zamanda Mustafa Şekip Hocamıza karşı da işlenmiş bir günah ile karşılaşıyoruz.

Ziya Gökalp’tan bu sene bahsetmenin ikinci vesilesine, bir Amerikan sosyoloğunun Türkiye’de verdiği derslerin kitap halinde bugünlerde çıkmasına borçluuz. Bu dersler bildiğiniz gibi memleketimizde bir sene kalan tanınmış Amerikan sosyoloğu Carl C. Zimmerman’ın verdiği derslerdir. Türkiye’ye gelmeden önce Amerikadaki Türkologlar vasıtasıyla Gökalp’ımızı tanımış, ingilizcede bulabildiği yazılarını okumuş. İlk dersinde şöyle diyor: “Bir üniversitede ders vermek ve onun tam Ziya Gökalp’ın sosyoloji okuttuğu kısmı ile de işbirliği yapmak meraklı bir hâdisse ve iddiadır. Çünkü 18. asrın sonlarındaki Fransız ve Amerikan İhtilâllerinden beri son iki yüz senede beşeriyeti altüst eden bütün inkılâplar içinde 1919 da başlayan Türk İnkılâbı en kısa zamanda asgari tahribat ile pratik bir hal çaresine ulaşmıştır. Bu inkılâbın fikri şerefi ise geniş mânâda Ziya Gökalp’a ve onun rehberliği ile sosyoloji doktrinleri konusundaki öğretim faaliyetine aittir”.

Derslerin başka yerlerinde de sosyoloğumuzdan şu şekilde bahsediyor : “Sosyolojinin Avrupadan yayılması ve eski sosyal düşünce ile kaynaşması 1875-1924 arasında yaşayan Ziya Gökalp’ın içinde bulunduğu şartlarla tasvir edilebilir. İstanbul Üniversitesinde İlk Sosyoloji Profesörü olan Ziya Gökalp sosyolojiyi Türkiye’ye getirmekte ve onunı başlıca hipotezini Türkiyenin yaratılması ile kuvveden fiile geçirilmiş idealistik

reformların çoğunun temeli olan sosyal organizasyon teorisi halinde inkişaf ettirmekte en ziyade faydası dokunan şahsiyet olmuş idi." Nihayet bir fikir daha: "... Ziya Gökalp, Çinden Anadoluya kadar Türk kitlelerinin değişmeleri hakkında fikir beyan eden Durkheim'ın teorileriyle ve alakalı bir çok şahıslarla yakınlık peyda etti.... Anadoludaki batılı Türkler için sistematik bir sosyal değişme teorisini veya teorilerini inkişaf ettirmesi kaçınılmaz bir netice oldu. Ziya Gökalp ve sosyoloji bu hususta hemen hemen Amerikadaki sosyoloji çığırına benzer bir görünüşe sahip bulunmaktadır."

Biri menfi, diğeri müsbet iki alâka! 1964-65 Türkiye matbuatı incelenirse Amerikan sosyoloğunun müsbet ve objektif ilgisini yalnız bırakmayan başka alakalar da bulunabilir. Nitekim Gazetecilik Enstitüsündeki "Araştırma ve Anket Merkezi" nde İstanbul ve Ankaranın değil, — zira İstanbul ve Ankara gazeteciliği, gittikçe daha çok endüstriyel, daha çok ticarî mahiyet kazanıyor, Gazetecilik tekniği bakımından mükemmelleşirken gerçek gazete olmak hüviyetinden sıyrılıyor — başka şehirlerin gazetelerinden kesilmiş bazı kupürlere rastlanmaktadır".

İşte "Giriş" olarak işaret etmek istediğim noktalar bunlardan ibarettir.

— II —

Bu "Giriş" mahiyetindeki birkaç sözden sonra mevzuumuza girelim: *Ziya Gökalp ve Sosyalizm*. Bu mevzuu seçerken günlük fikir hareketlerinin tesiri altında kaldığımızı söylemeğe lüzum yok. Sonra "Sosyoloji Konferansları"nın verildiği ilim müessesesi de İktisatçı Ziya Gökalp'ı ele almağı emrediyor. Yarı iktisadî, yarı içtimai olan sosyalizm problemi ise Türkiyede umumî sosyolojinin olduğu kadar iktisadî sosyolojinin de rehberi olan mütefekkirimizin dikkatle üzerinde durduğu bir konudur.

Bir mütefekkirin *S o s y a l i z m* hakkındaki kanaati bahis mevzuu olurken önce ekonomik telakkisi belirtilmeli, böylece *S o s y a l i z m*, bir iktisadî *G e ş t a l t*, yani *ç e r ç e v e* içine yerleştirilmelidir.

Memleketimizde iktisat ilminin ve öğretiminin iki safhası olduğunu bilirsiniz. Bunlardan birincisi *T a n z i m a t* devrine gelinceye kadarki islâmî safha. Eski Medreselerde iktisat nasıl okutulurdu? Bu sualin cevabını burada aramak lüzumsuzdur. Zira bir defa *İ k t i s a d* tabiri mevent değil. Sonra onun yerini tutan kelime sadece *et idaresi* mânâsına

gelen ve Yunanca *Oeconomî*'nin tıpa tıp tercemesi olan üç kelimeelik bir dizi: *İlm-i Tedbir-i Menzîl*. Bu hususta arzu edenler Fakültece nesredilmiş bir araştırmaya başvurabilirler¹⁰.

İkinci safha Carb ile temasdan sonraki devreye ait. Bu devrede çok renkli ve çeşitli küçük safhaları ihtiva eder. 1838-1908 arası kâhyan devreden sonra İktisat adlı ilim bir kaç orta ve yüksek mektebin programına girmiş, nihayet, uzatılmıyalm, 1937 de İktisat Fakültesinde geniş bir öğretim sahası bulmuştur¹¹.

Her memlekette olduğu gibi bizde de iktisadî meselelerle meşguliyet biri resmi, diğeri hususî olmak üzere iki çevrede görülür. Başka memleketlerde İktisat İlmî ve problemleriyle meşguliyet Üniversiteler dışında da kuvvetlidir. Fakat az gelişmiş memleketlerin kültürel hususiyetlerinden biri de umumiyetle ilimlerin ve bu arada İktisadın ancak Devletce idare edilen öğretim müesseselerinde varlık ve yaşama imkâm bulabilmesidir. Yalnız son zamanlarda bizde de bu gaye için bazı **D E R N E K L E R** ve **D E R G İ L E R**, hattâ en son yıllarda hususî yüksek mektebler kurulmuş ve kurulmakta bulunmuştur.

Ziya Gökalp'ın iktisadeliğini bu son ikinci safha içinde incelemek gerek. Anlaşıldığına göre 1909 dan sonra Selanik ve İstanbul'da ilk defa Sosyoloji öğretimine rehberlik etti. Şüphesiz Sosyoloji, diğeri sosyal ilimler gibi iktisadî bilgileri de içine alır. Ziya Gökalp bu mânâda iktisat ile de gayet tabii olarak meşgul olmuş. Türkiyede ilk defa birkaç arkadaşı ile bir **İKTİSAT DERNEĞİ** ve bir **İKTİSADİYAT MECMUASI** tesis etmiştir. Aynı devrede — ki 1916/1917 senelerine rastlar — halk için tesis eylediği **YENİ MECMUA** da da halka doğru yönelen zengin bir iktisadî neşriyat yapmış veya yaptırmış, 1919 - 1922 arasındaki Sürgün hayatında dahi bu aydınlatma işine devam etmiş, Sürgünden dönüşte Diyarbekir'de hem hususî bir öğretim kolu, hem de **KÜÇÜK MECMUA** adlı pek değerli bir **Dergi** vasıtaları ile irşad işine fasılasız olarak devam etmiştir. İşte şimdi anlatacağım ekonomi ve sosyalizm ile alakalı fikirleri için bu kaynakları kullanacağız.

Ziya Gökalp, iktisadî problemlerle şu tarihi ânlarda meşgul olmuştur:

I -- 1909 dan önce Diyarbekir çevresinde :

Bu devre mahallî matbuat tarihi ile ilgilidir ve henüz incelenmemiştir. Elde mevcut belirtiler, harsî ve kültürel kıymetlerin sosyoloğu

olarak bilinen mütefekkirimizin henüz Garb kültürü ile tamsından önce bir kültür ve medeniyet merkezi olan Belde'sinde mahallî ve dolayısı ile millî olan bazı ekonomik meselelere parmak bastığını gösteriyor. Demek ki ekonomi asrı olan asır, ona daha şimdiden bazı iktisadî sezgiler ve işlenecek düşünceler telkin etmiş bulunmaktadır¹².

II — 1909 - 1912 arası Selanik çevresinde :

Bu devrede o daha ziyade kültür sosyolojisi ile meşgul oluyor. Araştırmacılar, bu meşguliyetler içinde bazı ekonomik dert ve dâvaların izlerini belki gösterebilirler.

III — Balkan Harbi sırasında geldiği İstanbul'da ve I. Dünya Harbi esnasında :

Yukarıda bahsi geçen DERNEK ile Dergi faaliyeti bu devreye rastlar. Konuşmamız boyunca bu devrede sistemleşen iktisadî teori ve fikirlerinden faydalanacağız.

IV — Malta'daki sürgün devresi :

İki seneye yakın bir zaman devam eden bu menfa hayatında boş durmadığı, sayısı yüzü geçen sürgün Türklere Sosyoloji Dersleri verdiğini biliyoruz. III. devrede edindiği telâkkileri, bu devrede neşredebileceği gayet tabiidir¹³.

V — Malta'dan avdetinden ölümüne kadar süren 1922 - 1924 devresi :

Birinci devreyi birtarafa bırakacağız. İkinci devrede, Harb esnasında ekonomik mesele, sosyal problemlerimizin başında yer alıyor. İktisadî gelişmeye engel olduğu bazılarınınca ileri sürülen kapitülasyonlar, birtarafli olarak ilga edilmiştir. Türk - Alman dostluğunun bir neticesi olarak o zamanki Türkiye'nin biricik İstanbul Üniversitesinin Hukuk Fakültesi için Alman iktisatçılarından birkaçı dâvet edilmiştir. Bu iktisatçıların mensup oldukları iktisat çıkışı hakkında henüz bizi aydınlatan olmamıştır. Lâkin anlaşıldığına göre bir kısmı meşhur Alman ekonomisti F. L I S T mesleğine mensup. İçlerinden biri içtimai politikaya karşı sempatik: Prof. HOFFMAN. Bunun yanında Ziya Gökalp'ın hayranlarından olan M. Tekinalp muavinlik yapmakta ve Ziya Gökalp'ı, anlaşıldığına göre, Hukuk Fakültesindeki yabancı iktisatçıların tedrisa-

tından haberdar etmekte, hatta Ziya Gökalp ile 'Tekinalp'm kurdukları "İktisadiyat mecmuası"nda Prof. Hoffman da makaleler yazmaktadır.

Ziya Gökalp, tâ Diyarbakırda edinmeğe başladığı fransızcaı sayesinde, Garbın her nevi sosyal neşriyatına vakıftır. Bu merak İstanbul'a nisbetle daha kolayca her nevi kitap getirilebilen Selanik'de daha fazla artmıştır. Birkaç mütefekkinden sonra nihayet Durkheim üzerinde karar kılması ve ona, diğerlerini ihmâl etmeksizin bağlanması, bu devreye rastlar. Nihayet, sosyoloğumuzun Durkheim'ı tatbikatta kısmen tamamlayan bir M e k t e p sahibi olduğunu bilirsiniz. Bu mektep, sosyoloji kollarına müsavi hak ve mevki tanıyan bir mektep olduğuna göre ekonomi müessesesi de onun içinde yer alacaktır. Ders yılı başında bu seneki "Sosyoloji Konferansları"nı açan Baltacıoğlu İsmail Hakkı Bey üstadımız, bu hususu şahsî hâtıralarının tablosu içinde çok güzel aydınlattı, hatta Ziya Gökalp'ı, hatırlıyacağımız gibi, Dünya Sosyoloji tarihinde İbni Haldun, Comte ve Durkheim'dan sonra, galiba dördüncü sosyoclog olarak sizlere takdim etti. Ben bu hususa biraz daha iltiyatlı hareket ederek, ve herhangi bir şahsî mülâhaza beyan etmeksizin sadece işâretle kalacağım. Ne olursa olsun, konuşmanızın başında okunan parçalarda görüldüğü gibi, kültür tarihimizi tetkik eden Garbli sosyologlar, çok orijinal, hattâ Türkiye'nin umumî kültür seviyesinden çok yukarıda ve üstün olan bir mütefekkirle karşılaşılıyorlar. Onun Durkheim'a bağlanması, meselâ bir mü'minin bir dine, hattâ zamanımızda görüldüğü şekilde bir Marxistin *Marx'a* veya *Lenin'e* bağlanması gibi değildir. Ziya Bey, sadece Fransız sosyoloğundan usul almış ve onu Türk cemiyetinin tarih ve sosyolojisine tatbik etmiştir. Bu hususta rehberi Durkheim'ın "İçtimaiyat usulünün kaideleri" kitabıdır. Aynı şekilde, *Durkheim'ın* "S o s y a l i z m" hakkındaki yazılarını da tâkip etmiş, "İş Bölümü" adlı eserini benimsemiş ve tesirleri altında gayet tabîî olarak kalmıştır. Bu arada devrin fransız sosyologlarının hepsi ve meselâ *Léon Bourgeois*, belli meselelerde kendisi için fikir rehberliği yapmıştır.

O halde, iktisadiyat ve bilhassa sosyalizm ile alâkah fikirlerinden bahsedeceğimiz büyük Türk mütefekkiri. Diyarbakır'de sezgisine sahip olduğu ekonomik problemlerin daha sonra bilgilerini işâret ettiğimiz kaynaklardan ediniyor. Dediğim gibi, Selanik'de 1909 da başlayau ve fransız kaynaklarına dayanan bu bilgiler, Türkiye'ye gelen Alman sosyal ilimler mensubu şahsiyetlerle yakın temas neticesinde edinilmiş başka malûmatla kaynaşiyor, eritici, hazmedici ve terkibedici bir dimağın potası içinde t a k l i t olma hüviyetinden sıyrılarak, bir yaratış, bir fikir uzviyeti halinde eser vermeğe başlıyor.

— III —

Birinci Dünya Harbinin ikinci yılında birkaç ilim adamı ile vücade getirdiği “İktisat Derneği”nde ve Derneğin “İktisadiyat” adlı dergisinde konferans ve yazıları ile bir millî iktisat doktrini tesis ederken, bir yıl sonra, 1917 başında, fikirlerini günlük bir gazete ile de halka ulaştırmak istiyor¹¹. Daha sonraki sosyolojik neşriyatında pek görülmeyen uzviyetçi sosyoloji doktrininin elemanları ile örülü bir makalesinde şöyle diyor: “Millet iktisadî kapitülasyonları kaldırmak için ne suretle çalışmalı? Bunun için evvelâ milletçe iktisadî bir teşkilâta malik olmak iktiza eder. Milletimizin siyasi bir teşkilâtı olmasaydı, bugün siyasi bir istiklâle malik olabilirdi? Milletin siyasi teşkilâtına Devlet namı verilir ki, millî uzviyetin cihaz-ı harekisi hükmündedir. Millet, içtimaî bir uzviyet telâkî edilince, iktisadî teşkilât da bu uzviyetin cihaz-ı deveranını gösterir. O halde, ferdi uzviyette cihaz-ı deveranını merkezî kalb olduğu gibi, millî uzviyette de iktisadî teşkilâtın bir merkez-i nazımı, bir kalbi bulunmak iktiza eder... Bu kalb, Banka'dır. Teşbihimiz bizi bu neticeye isal edince, derhal zihnimizde şimşek gibi bir hakikatın parlamadığını görürüz: meğer bizim millî deveran-ı demimizi merkezî, yani millî kalbimiz yokmuş...”¹².

Görülüyor ki, I. Dünya Savaşı, iktisadî problemin gerginlik kazanmasına ve netice olarak formülleşmesine zemin hazırlıyor. Siyasi bir “e h a d” sayılan Harb, biter bitmez “İktisadî cihada dönmek” zaruretinden bahsolumuyor. Hatta, Harb eğer bir “C i h a d - ı e k b e r — Büyük savaş” ise, iktisadî gelişme için açılan harb bir “C i h a d - ı a s g a r — Küçük savaş” sayılsa yeridir¹⁶. Gökalp ile beraber Tekinalp'da aynı endişeye sahiptir: “Bizde kapitalizm başlangıcının görülmesini iktisadî nokta-i nazardan memnuniyetle selâmlarız. Kapitalizm ne kadar ileri giderse, sermayenin kuvve-i müstahsilesi de o derece artar. Buna mukabil, içtimaî bakımdan bu tezahürata karşı izhar-ı endişe etmemek kabil değildir. İnkısam hususunda muhtelif sunuf-ü ahalide hasıl olabilecek müvazenesizlik milletin kısm-ı a'zamını mağduriyete düşürür. Biz kapitalizmin zuhurunu yalnız bir sayha-i meserret hükmünde değil, bir nida-yi iykaz gibi karşılıyoruz”¹⁷.

Daha I. Dünya Harbi tamamen bitmeden, kısmi bir sona erme demek olan Rusya vekayii sonunda vaziyet başkalaşiyor. İç iktisadî meselelere yön verme yanında, 1917 Sovyet İhtilâlinin doğurduğu iç ve dış problemler ortaya çıkmıştır. Ziya Gökalp, böyle bir ânda bu hususa te-

mas ediyor: “Bu mübarek ülkeye daima yabancı milletlerden büyük zararlar gelmiştir. Bir zaman memleketimizdeki İngiliz teşkilâtı başlarında Fiç Morris olduğu halde zararlı propagandalar yaparlardı, tehlikeli bir cereyanın husule gelmesine çalışırlardı. Bu felâketli cereyan (K a r a T e h l i k e) adını verebileceğimiz irtica hareketi idi. Şimdi de Rusya’da doğan başka bir cereyan — ki tehlikece ötekinden aşağı değildir — Şark ve şimaldeki Türk kardeşlerimiz için daha bugünden korkunç bir felâket olduğu gibi, yarın Türkiye için de büyük bir belâ olacaktır. Bu ikinci cereyan da (K ı z ı l T e h l i k e) namını verebileceğimiz B o l ş e v i k i zihniyetidir”¹⁸.

Sovyet İnkılâbının daha ilk aylarında Türk Gazeteciliği esasen bu tehlikeye işaret etmiş, meselâ Hüseyin Cahit Bey, bu tehlikeyi “F i k i r i r t i c a t” olarak karşılamıştı. Ziya Gökalp, bu noktaya işaret etmektedir: “Hüseyin Cahit’in Matbuat Kongresinde irad ettiği nutukta bütün gazeteleri fikir irticama karşı birleşmeye dâvet etmesi, tam zamanında yükselen bir nidadır. Evet, bugün gerek Şimalden gelen Kızıl Tehlikeye karşı, gerek Morris’in memleketimizde henüz yaşayan Ruhaniyet tarafından her gün körüklenen Kara Tehlikeye karşı — Tanzimatçı olsun, Milliyetçi olsun — bütün Teceddüdcüler samimî surette birleşmelidirler. Çünkü, bir taraftan Kara Tehlike, Tanzimattan evvelki hayata dönmeği isterken, diğer cihetten Kızıl Tehlike “Medeniyet” ve “Hars” namlarına her ne varsa hepsini yıkmağa uğraşiyor. Tanzimatçılarla Milliyetçiler arasında bazı içtihadlarca esaslî farklar bulunabilir. Fakat, şüphesiz bu iki cereyan, kara ve kızıl tehlikeler karşısında aynı zihniyet mahiyetinde kalırlar”.

Mamafih, Rus ihtilâlinin koptuğu sene içinde ileri sürülen bu fikir, yani 1917 Bolşevizminin bütün Türklük gibi Türkiye için de bir tehlike olduğu fikri sonraki senelerde şiddetini muhafaza etmedi. Harb daha başka şekilde Türkiye aleyhine neticelenmiş bulunuyor. Galip Devletler, Türkiye’yi XIX. asırda tasarladıkları plânlara göre taksimi düşünmekte, buna mukaddime olarak yurdu dört bir köşeden istilâya başlamaktadırlar. Biraz sonra 1921 de Lenin, Çarlık Rusyası içindeki Müslümanlara — yani Çarlık devrinin mahkûmu olan Azerbeycan, Kırım, Kazan, Orta Asya... gibi ülkelerin Türk halklarına — hitap eden bir B e y a n n a m e neşrediyor. Beyanname, Çarlık devrini mahkûm etmekte, akalliyetlere —ki hakikatte bu akalliyetler buldukları ülkelerde ezici bir ekseriyettedirler — istiklâl ve hürriyet va’detmekte. Malta’dan Diyarbekir’e dönmüş olan Ziya Gökalp, Rusya Türklerinin yer yer istiklâl ka-

zanmalarını alkışlıyor ve bu alkışın tesirile Rusya'nın kızıl tehlike değil, gerçek sosyalizm diyarı ve rehberi olabileceği zannı hasıl oluyor. Zaten o sıralarda yalnız Türkiye değil, Wells, Andre Gide... gibi birçok mütefekkir, edib ve muharrirlerin temsil ettiği dünya, XXV asırdan beri, yani Eflatun'un ütopyasının bilindiği günden beri beklenen sosyalist insanlık güneşinin dünyayı ışıklandıracağı kanaatini beslemişti. Lâkin, 1923-24 sonlarının Rusyası, bu kanaatin nasıl aldatıcı olduğunu göstermekte gecikmemiş, Wells gibi, Gide ve başkaları gibi Gökalp'da fikrini değiştirmek, 1917 deki Kızıl Tehlike fikrine dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Hele Lenin'in ölümünden sonra Kremlin tahtına oturan Stalin ile Sovyet Rusyası, dış politikada Çarlık gibi emperyalizmi, iç politikada keza Çarlık gibi, hatta bir bakıma ondan daha çok zalimane şekilde Türk ülkelerini müstemlekeleştirmeyi ve çeşitli yollarla Ruslaştırmayı takibe başlayınca Rusya hakkındaki bir kısım sosyalist ve hümanitarist mütefekkirlerin görüşü tamamen değişmiştir... Yalnız Batı dünyasında, siyasî hürriyetten faydalanan çok particilik çevresi içinde, sosyalist ve sosyal - demokrat partiler dışında vücade gelen Komünist Partileri, bilindiği gibi birer şube olarak III. Enternasyonal'e bağlanmışlardır. Aynı tarihlerde bizde de III. Enternasyonal'in kolu mahiyetinde bir, hatta iki partinin teşekkül ettiği malûmdur¹⁹.

Bu durum bugün de bazı memleketlerde devam etmekte, yani bir taraftan İşçi, Sosyalist, Sosyal - Demokrat adları altında faaliyette bulunan sosyalist partiler yanında, bu sosyalistlerin sol kanatlarından çıkan Komünist partiler bulunmaktadır. Nasıl Rusyaya dönük olan Komünist Partilerin bir Enternasyonal'i varsa — ki III. sayılır — kendi millî çevrelerine bağli ve millî haysiyetlerine sabip sosyalist (meselâ Fransa, İtalya), Sosyal - Demokrat (meselâ Almanya, Şimal Memleketleri), İşçi (İngiltere) adlarını taşıyan sosyalist partiler, bugünlerde Avusturya'da Beynelmîlel Kongresi toplanan II. Enternasyonal etrafında toplanmaktadırlar²⁰.

Ziya Gökalp'in umumiyetle iktisadiyat, hususî olarak sosyalizm ile alakası hususunda Malta Dönüşü Devre ayrı bir fasıl teşkil eder. Şimdi, yani 1922 sonlarında, Diyarbakir'dedir. Çeşitli şahsî ve ailevî sıkıntılarını halletmeden önce veya onları bir tarafa atıp, yine aydınlatma işini ele alıyor. Çok geçmeden âdeta ileride damadı olacak Türkçe - Edebiyat Muallimi Ali Nüzhet'le hususî bir İctimaiyat Dershanesi kuran ve derhal bir Küçük Mecmuası tesis eyiyen Ziya Bey, bir taraftan ekonomik meseleleri, öbür taraftan sosyal adalet problemini ele alacaktır. Bizi

صاحب امتیاز و مدیر مسئول
ضیا کوك آلپ

پیل - ۱ صائی - ۲۳
نسخه سی ۱۰ فروشند

آبونه شرائطی

سنه لکی: ۵۰۰
آلی آلیق: ۴۰۰
فروشند

کوچوک مجموعہ

ادارہ خانہ سی
دہلیکر
حکومت دائرہ مندر
ولایت مطبہ سی
قنراٹھ دہلیکر
کوچوک مجموعہ

ہفتہ ہر چیتار علمی ، ادبی ، سیاسی ، اقتصادی مجموعہ ہر

۳۰ ربیع الاول سنہ ۳۴۱ بازار ابرنی ۲۰ تشرین ثانی سنہ ۳۳۸

مصاحبہ .

اقتصادی معجزہ

یا کلن بولی نرک ادرسہک دوشرو بولی
بولہ پیلرز . تہا باندن بری ، من روحزہ
اوبایان انکیزلرک اقتصاد نظریہ لری بری
شاشیرندی : و حکومت قاریہ تاسیس
ابدہ صناعتی ، ملی صنایعی احیاء و حلایہ

حرب اتنازندہ عداری بر معجزہ
کوسترن بولمت ، صاحب دورندہ اقتصاد
بر معجزہ کوسترہ پیلرز بر معجزہ
کوسترہ بیامک ایبیزن . ہانکی بولدن
پورو ملی ؟ . نظریہ دن بری پورو دیلمز

İkinci Meşrutiyet (1908 - 1923) ile Cumhuriyet (1923) arasında 1922 de Divan-
bekirde iktisadi devletçilik etrafında telkinler yapan, konferanslar veren
ZİYA GÖKALP
ın aynı şehirde 1922 de neşrettiği Küçük Mecmua'dan bir sahife
İktisadi Muicize başlıklı makalenin ilk satırları

burada ikinci husus alâkalandırıldığı için unumî olan iktisadî meseleyi birtarafa bırakıyoruz.

Henüz kat'i zafere kavuşmadığımız, C u m h u r i y e t 'in henüz kurulmadığı bir ânda, 1922 de "Avrupadaki içtimalî buhranın sebebi" üzerinde duran Gökalp. s o s y a l i z m tabirinin sinouimi sayılan İçtimalî Mesele ifadesini kullanarak şöyle düşünüyor: "İçtimalî meselemin arzettiği buhran, içtimalî tekâmül ile iktisadî tekâmülün müvazi gitmemesindedir. İktisadın ferde doğru tekâmülüne mukabil bir de cemiyete doğru bir tekâmülü olmak lâzımdır. Ferdî mülkiyete karşı bir de iç t i m a î m ü l k i y e t tesis etmeli idi. Ferdî istihsal yanında bir de içtimalî istihsal bulunmalı idi. Hülâsa, ferdî iktisadın fevkinde bir içtimalî iktisad teşkilâtı vücade gelerek ferdî istihsalleri, tedavülleri, inkısaamları, istihlâkları tanzime çalışmalı idi. Nasıl ki hukuk-u âmme teşkilâtı kendi hayatına inkışaf vermekle beraber, ferdî hukukun tanzimine ve adalet dairesinde cereyanına da çalışır. O halde hukukî adalet teşkilâtı gibi iktisadî bir adalet teşkilâtı da vücade gelmediği içindir ki, bugünkü sosyalizm buhranı vücade gelmiştir". Görüyorsunuz: Türkiye'nin ana-baba günü yaşıyan Türkiye'nin ufuklarından ötelere bakan mütefekkir çok unumî bir kadro içinde zamanın dünya meselesini teşhise çalışıyor, ağır ve kesif ifadelerle sosyalist düşüncenin tâ kendisini formülüyor. İnkısam, içtimalî iktisat teşkilâtı, içtimalî mülkiyet... gibi içi yüklü kelime ve tabirler, yazık ki, başkalarınca ele alınmamış, işlenmemiştir. O devrin İstanbulunda çıkmışa başlıyan bir Dergi ve faaliyette bulunan bir Parti ise, Bolşevizmin heybeti karşısında aşağılık duygusu tesirile Moskova'da çıkan dergilerde görülenden farksız bir İslâv edası ile, Gökalp'ı yersiz ve anlayışsız şekilde yermeğe çalışmaktadır".

Gerek sosyalist hedefli fikirler, gerek onu da içine alan ekonomik mesele, sıfat olan bir kelime ile beraber kullanılıyor: *Millî*. "Bize millî bir iktisat siyaseti lâzım" sözü, Harb içindeki Türkiyede de, harbden mağlûp çıkan ve yeni bir savaşa atılan Türkiyede de ele alınmaktadır. Bu formül, iktisadî düşünce itibarile garblileşme amelîyesi geçiren Türkiyede tamamen yeni. Başka iktisatçılarda veya iktisatçı muharrirlerde belki bu "m i l l î" formülü mevcut. Nitekim bazı ekonomik kuruluşlara hep *m i l l î* vasfı takılıyor. Yalnız Ziya Gökalp'daki *millî iktisat* formülünün arkası sıra daima *D e v l e t* de beraber düşünölmektedir. Hattâ, ilk bakışta Devlet'siz bir iktisat siyasetinin millî olamayacağıın da düşünöldüğü zammı basıl olmaktadır.

Gerçekten sosyoloğumuza göre *D e v l e t* artık liberal rejimin Devlet'i olmaktan çıkmalı, terbiye edici, rehber bir Devlet olmalıdır.

Yalnız bu münasebetin sınırı nerde başlar, nerde biter? Bu hususta Gökalp'in sarıh bir fikri yok. Muhakkak olan bir şey varsa, o da hususî sektörün, "içtimaî mülkiyet" lehine ilgası gibi bir meseleden bahsedilemez. Olsa olsa iki sektör arasında ahenkli bir paylaşmadan bahsedilebilir.

Dernek, Dergi ve Gazete vasıtaları ile tâ 1915 den itibaren yaymağa çalıştığı bu yeni millî iktisat siyasetinin doğuş şartları araştırıldığı takdirde önce sosyal yapıdan gelme şartlarla karşılaşırız. Bunların arkası sıra 1914 harbinde müttefikimiz olan Almanyanın, İstanbul Üniversitesi için getirilmiş iktisatçı profesörleri vasıtası ile tesir eden yeni ekonomi çığırları akla gelir. Bu çığırlar arasında "İktisadın millî sistemi — Das nationale System der politischen Oekonomie" müellifi L. List'den mülhem neşriyat dikkati celbediyor. Bu neşriyat meyamında, 1814 Almanyası ile 1914 Türkiyesini mukayese eden yazılara da rastlanmaktadır. Konuşma konusu ile alâkasından dolayı bu nokta üzerinde biraz durmak istiyoruz.

Bahsi geçen Alman iktisatçısı *List* eserini 1841 de yazdı. "*Millî*" endişelere geniş ölçüde yer veren bir eser. Daha sonra İngiliz ve Fransız sanayileşmesinden sonraki Alman endüstriyalizmi ortaya iş ve işçi meselelerini, emek ve sermaye münasebetlerini atıyor. Bu mesele ve münasebetleri de "millî" devlet sahipsiz bırakamaz ve derhal uygun içtimaî politika tedbirlerine başvurur. Ziya Gökalp, bir taraftan Türkiyenin muhtaç olduğu millî iktisat siyasetini belki *L I S T*'den mülhem düşüncelerle etrafına tebliğ ederken, öbür yandan bir talebesini de Almancadaki "Sozialpolitik"i, "Siyaseti İçtimaiye" diye tercüme ettirerek, o başlık altında neşriyat yapmağa sevkeder. Almanyadaki Millî İktisat ve İçtimaî politika çığır ve cereyanlarının ise Alman içtimaî meselesine nasıl şifakâr tesir icra ettiği malûm. Keza, İngilterede bir Kütüphane köşesinde "eser"ini hazırlıyan Marx'ın bu şifakâr tesirlerden memnun kalmadığı da malûm. Nitekim Alman içtimaî siyasetini sendikalizm ile birleştiren Lassall "kapitalizm uşaklığı" ile ittiham edilecektir.

Ziya Gökalp'in *millî iktisat ve siyaset-i içtimaiye* ile meşgul olduğu sırada *s o s y a l i z m* ile sosyoloji kelimesi altında ve onu kullanmak suretile de doğrudan doğruya meşgul olduğuna ait bir işaret yok. Fakat buna lüzum da olmasa gerek. Kaldı ki, Fransızca kanalı ile dünya sosyal meselelerini tâkip ettiği aşikârdır. *K I Z I L E L M A*'da Jaurès'den bahsettiğine göre onu da biliyor demektir²³. Muhakkak olan şu ki, 1914 den önceki Türkiye "iktisadi"den ziyade "siyasi"yi düşünmeğe

clâvet edici bir atmosfer içindedir. Ancak harb boyunca “iktisadî” ehemmiyet kazanmakta ve “İnkısam” problemi zihinleri işgale başlamakta. Mahiyeti pek aydın olmayan bir “İçtimai mülkiyet” fikri üzerinde durulması, “ferdî iktisat”ın yerine geçmesi temenni edilen bir “içtimai iktisat” dan bahs olunması ve nihayet “müclahale eden bir Devlet” fikrine yer verilmesi oldukça enteresandır. Bütün işâretler “İçtimai politika yolu ile sosyalizm”in kendisini son derece işgal ettiğini göstermektedir. Fransız sosyoloğu *Léon Bourgeois*’nın solidarist telâkkileri de Almanvari sosyal siyaset fikirlerini desteklemekten geri kalmıyor: “Sosyalizm gayrimümkün gayeler peşinde koşmaktadır. Onun maksadını ilmî surette temine çalışan bilhassa *solidarizm*’dir”²⁴. Hakikatte de günümüzün sosyal adalet sosyalizmi, içtimai politika vasıtası ile yahut malî siyaset yolu ile sosyalizm cereyanları, bundan şöyle böyle yarım asır önce *solidarizm* adlı aksiyon doktrininin başka şekillerde ifadesinden başka bir şey değildir.

Ölümünden kısa bir müddet önce 1923 de neşrettiği *Türkçülüğün Esasları*, 1914 - 1922 arasında teşekkül eden sistemini vazih surette formüllüyor. *Cumhuriyet* Türkiyesine bu sistem aktarılacaktır. Hattâ, bu aktarmanın vaki olduğu senelerde Sovyetvari sosyalizmin propagandasını zengin bir muharrir ve şair kadrosu ile yapan oldukça kuvvetli bir *Mecmuası* ve bir Parti, solidarist sosyoloğun yarattığı sosyoloji dilinden faydalanarak, karşı çıkacak, fakat yolundan şaşmayan Ziya Gökalp bu kuvvetli propaganda yuvalarından habersiz görünerek ilmî irşadlarına devam edecektir.

Sosyoloji tarihçilerimizin üzerinde duracağı hususlardan biri ve en mühimmi şudur : 1917 - 1924 arasındaki batı âleminin bazı köşeleri İslâm İhtilâlinin tesiri altında buhran geçirir, bazılarında Sovyetist ayaklanmalar olurken, Gökalp’ın sarsılmaz bir imanla içtimai meseleyi ortayolda tutmağa çalışmasıdır. Bize bir Türk iktisat sosyolojisinin yolunu da gösteren şu satırlara bakınız: “*Vatanımızı askerî istilâlardan kurtardık. İktisadî esareten kolay kolay bu vatana kurtaramıyacağız. İktisadî esareten kurtulmak için Avrupalıların yaptığı tarzda iktisadî teşkilâtlar kurmak lazımdır. Bazı kimseler memleketimizin ziraat yurdu olduğu için sanayie muhtaç olmadığını iddia ediyorlar. Halbuki bir cemiyet için büyük sanayie malik olmamak ortaçağ devrinde kalmak demektir. Biz ise tamamile yeni zaman hayatına girmek, yani asrî bir cemiyet olmak mecburiyetindeyiz*” . Cumhuriyetin ancak 1933 den sonra gözönüne ala-

cağı bir görüşü Ziya Bey tâ 1916 da müdafaa etmiştir: “Tanzimattan beri millî ruhumuza uymayan İngiliz İktisat nazariyeleri bizi şaşkınlığa düşürdü: Hü-kümet fabrika tesis edemezmiş. Millî sanayiî ihya ve himayeye çalışamazmış. Belediyeler ticaret yapamazmış. İktisadî teşebbüsler yalnız fertlerden, ve şirketlerden beklenirmiş... İşte bu gibi umumî mahiyetli haiz olmayan nazariyeler, eski iktisadımızın yıkılmasına sebep olduğu gibi, yeni bir iktisadî hayata girmemize de mani oldu. Tanzimattan evvel gayet zengin sanayimiz vardı. Gayet bedii tekniklerimiz vardı: Çinicilik, halıcılık, teclidcilik... ilh. Bu tekniklerden her biri büyük bir millete iftihar sermayesi olacak bedii sanatlar idi. Tanzimattan sonra bütün bu teknikleri kaybettik. Yerlerine yenilerini de koyamadık. Eski ticaret teşkilâtımız, esnaf teşkilâtlarımız yıkılıp gitti. Niçin İngiliz nazariyeleri millî hayatımıza uymadı? Çünkü, İngiltere bir ziraat memleketi değil idi... Ahali arasında kendiliğinden büyük sanayi teessüs olmuştu... Orada halk iktisadiyatı hükümete şöyle diyor: — Gölge etme, başka ihsan istemem. Bizde ise hal tamâmîle bunun aksi idi. Bizde ferdi teşebbüs gayet zayıf idi. Şirket tesisi kabiliyeti hiç yoktu. Büyük sanayiî elifbasını bile bilmiyorduk... Demek ki yalnız ihtiyaçların sevkile iktisadî hayatın memleketimizde doğmasına imkân yoktu. Hü-lâsa, Türklere Hükümet rehberlik etmezse, Türklere iktisadî hayatta bir tek adım atmasına bile imkân yoktu. Hükümet ise iktisatçıların ilmî telkinleriyle bu yardımdan çekiniyordu. Zaten elde büyük bir bahane de vardı: İktisadî kapitülasyonlar. Halbuki bu kapitülasyonların mani olanıyacağı bir çok resmî yardımlar vardı ki Hükümet bunlara da hiç yanaşmak istemiyordu. Sanki yanaşırca Manchester iktisatçılarının ruhu muztarib olur diye endişe ediyordu”²⁶.

Bu yaman teşhisin arkası sıra mülkiyet meselesine dokunan fikirleri daha çok dikkat çekici. Yukarıda da temas ettik. Henüz “ma’şeri”, “kollektif” tabirlerinin kullanılmadığı zamanlarda “içtîami” sıfatını bunların yerine kullanmış. “İçtîmai mülkiyet”in kaynağını göstermek hususunda şu iki noktaya işaret etmiştir:

1 -- “İçtîmai mülkiyet, cemiyetin teşebbüslerinden husule gelen fazla temettü’lerin yekûnu” olup bunların “cemiyete aidiyeti” kabul edilmelidir;

2 -- Bundan sonra bu “fazla temettü’ler cemiyetteki mağdur sınıfları sefaletten, istikbalin meşkûriyetinde kurtarma” ya neşrolunmalıdır²⁷.

Ziya Gökalp’in 1924 de vefatına kadar olan devrede umumî olarak iktisadî probleme, hususi olarak sosyalizme dokunan düşüncesi bundan ibarettir. Gerek 1914-1918 harbi esnasında ortaya attığı, Türkiye için yepyeni bir çığır olan *Millî İktisat Siyaseti* fikri, gerek terbiye edici, alıştırıcı

bir *millî devlet* düşüncesi, gerek 1922-24 arasında bir doğu beldesinde, Diyarbakırda ve yeni Devlet merkezi Ankara'da aynı *Millî İktisat Siyaseti*'nin sistemleştirilmiş şekli, nihayet *ıçtımâi siyaset* yolu ile *sosyalizm* davası üzerinde durması, Türk düşüncesini tahlil edecek araştırmacılar için ayrı ayrı ele alınmağa değer mevzu'lar. Şimdiye kadar yalnız 1948 de Ayvalık Kaymakamı olup Enstitümüz adına bir konferans vermiş olan Osman Tolga ile iki ecebi âlim Gökalp'ın ekonomik felsefesini tahlil etmişlerdir²⁸. Bu ders yılına rastlıyan dünya ve yurt hâdiseleri mütefekkirimizi bir kat daha *aktüalite* haline sokuyor.

Don olarak 1924 de ebediyete göçen Gökalp'ın tesirlerini takip edelim. Yeni Türkiyeden bahseden her ecebi âlim — dikkat: yerli âlimlerimiz değil! — mutlak surette Ziya Gökalp köprüsünden geçmekte, bir mütefekkirle bir memleketi birbirine bağlamaktadırlar. Bu hususta bazı zâhî düşünceli, kültürsüz kimseler, bahis mevzuu, olan her sosyal meselemizde, Ziya'yı geride bıraktığımızı beyandan çekinmemektedirler²⁹. Ne cihalet!

Bu dâva ve mes'elelerden yalnızca İktisadî olanları ele alalım. Ziya Bey ne diyordu? İctimaiyat ekonomik tekâmülün merhalelerini, geçtiği basamakları gösteriyor. Uzun bir zaman sonra cemiyetler (Sınıf Devri) ne girmişlerdir. Bu devrede siyasi demokrasi gerçekleşmiştir. Fakat sosyal ve iktisadî demokrasi, henüz emekleme ve çabalama devrindedir. *Eşraf* — ki Gökalp terminolojisinde *burjuva* yerine kullanılır — ve *A'yan* — ki asıllar, aristokratlar karşılığıdır — yanında gündelikei — yani işçi, proleter — arasında henüz ıçtımâi müsavat ve "iktisadî mazhariyetler" müsavati kurulmamıştır. Fakat son merhalede ekonomik demokrasi, siyasi demokrasiyi tamamlayacaktır.

Z. Gökalp'ın ölümünden bir yıl kadar önce Türkiye yeni bir iktisat siyaseti peşindedir. İzmirde toplanan 1923 "İktisat Kongresi"ne nisbette takibe değer bir program çizebildi? İktisadî hâdiseler tarihimiz, henüz bize buna ait bir monografi vermemiştir³⁰. Her ne olursa olsun kurtulan yurdun dört köşesinden gelmiş sayısı 2000 i aşan temsilciler, her halde kendini ve dâvalarını arıyan bir milleti ifade ediyorlardı. Anlaşıldığına göre Ziya Gökalp'dan pek haberli olmıyan ve Tanzimat liberalizminden mülhem bir hareket! Bu hareketin telkini ile, esasen mevcut Teşvik-i Sanayi kanunu 1927 de tazeleniyor. Buna rağmen hiç bir kıvıldanmış! Nihayet 1916 da kurulan (İktisat Derneği) ile (İktisadiyat Mecmuası) nın Gökalp'ın rehberliği altında ifade ettiği formüller ortaya çıkıyor. Zaferi müteakip, İzmir Kongresi arkası sıra, Gökalp'ın "İçtımâi Mülkiyet" sahibi millî ve iktisadî Devlet'i iktisadî siyasete hakim olamaznu idi? Muhakemesini size bira-

kip olup bitenleri takip edersek 1933-1937 yi kapsayan Birinci beş yıllık sanayileşme plânını görürüz. On sene kadar devam eden, adına Millî İktisat Siyaseti, Ekonomik Devletecilik, Devlet Kapitalizmi, hattâ sosyalist sektör denen bu devre sonunda bir reaksiyon: 1946. Bu reaksiyonun Partileştigini ve C.H.P. ye karşı D.P. nin doğduğunu biliyorsunuz. Başlangıçta âdeta Garbın XIX. asır başlangıçlarındaki koyu liberalizmi. Nihayet 1950 ve D.P. İktidarı, bu liberal siyaseti gerçekleştirmek için 1933-1950 arasındaki İktisadî Devlet Teşekküllerini liberal sektöre devir ceyyam! Pek kısa süren bu hevesten sonra yine iktisadî devletçilik siyasetine katılması, Nihayet 1960 da Plânlama ve bugün!

— IV —

Konuya avdet edelim: Demek ki 1914 ferdasındaki “Millî İktisat Derneği”nin ve “İktisadiyat Mecmuası” adlı Derginin ileri sürdüğü “İçtimai Mülkiyet” felsefesinde ve “Temettü’ Fazlası” nazariyesinde sosyolojik bir zaruret vardır. Bu zarureti Z. Gökalp gablı sosyologların hayranlığını celbeden bir objektiflikle belirtti. Biz bu felsefeye yukarıda işaret ettiğimiz gibi “Solidarizm yolu ile düşünülen sosyalizm” veya “İçtimai politika kanalı ile gerçekleştirilecek sosyalizm” diyeceğiz.

Yalnız bir tabire işaret etmek isterim. Sosyalizm ve komünizm adları 1917-24 den evvel henüz belirli karakterlerle birbirinden ayrılmış değildi. Rusya resmi isminde “*Sosyalist*” kelimesini kullandı. Halbuki Marxist sosyalizme göre 1917 Rusyası bu kelimeyi ve ifade ettiği mefhumu kullanmazdı. O halde niçin kullanıyor? Bu, ayrı mesele. Z. Gökalp “sosyalizm” ile “komünizm” in bu karmakarışık kullanılışı karşısında “Sosyalizm”i kullanmaktan çekiniyor.

Bu senenin ilk konferansını veren Prof. Baltacıoğlu'nun konuşması esnasında Ziya Gökalp'ı *Descartes*'a benzettiğini hatırlıyorsunuz. Fransız feylesofu kendi zamanında “karıştırmacı, hırçın insan tipleri” nden şikâyet eder. Z. Gökalp'da bir yerde “haddini aşarak gayrimünkün gayeler arkasında koşan sosyalistler” diye yazar. Bu sözdeki “sosyalist” kelimesi “komünist” yerine kullanılmıştır. Bugün artık bu iki çıkar birbirinden ayrıldığı için Ziya Gökalp'ın “solidarizm”i yerine “sosyalizm” veya “Solidarist Tesanütçü sosyalizm”, “İçtimai siyasetçi sosyalizm” demekte hiç bir mahzur yoktur. Daha ileri giderek II. Enternasyonalin çevresine, yani bugünkü Garb âleminin sosyalist sosyologları arasına mütefekkirimizi de sokmak gerek. 1915-1965 arası Türkiye, önünde sonunda Z. Gökalp'ın dili

ile “Siyaset-i İctimaiye” yolu ile peşinde koşulan bir sosyalizm için gayret sarfediyor. Dikkati çeken cihet: 1965 Türkiye’si “haddini aşarak gayrimümkün gayeler peşinde koşan” bir okuryazar zümresi karşısında. O halde Ziya Gökalp’i bugün yâdedenler, onun “İctimai Mülkiyet” teorisini yeniden ele almalıdırlar. Bu arada kendisinin 1915 de ilk temeltaşını attığı Enstitünün — yani “İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü” nün — bu yolda, yani “Siyaset-i içtimaiye” yolu üzerinde çalıştığını söylemekle kalalım. Gerçekten Enstitümüzün bir kolu Sosyoloji ile meşgul iken, öbür kolu ampirik Sosyoloji sayılan Sosyal Siyasettir. “Sosyal Siyaset” ise Ziya Gökalp’in 1915 den beri “Siyaset-i içtimaiye”, dediği nesnenin tâ kendisidir. Kültür tarihimizin güzel bir garip tesadüfüne de işaret edeyim: 1914-1918 arasında Üniversitemiz islah edildi ve birkaç Alman Ekonomisti getirildi. Feyzini 1909 dan beri Fransız kültüründen alan Ziya Bey, bu vesile ile Alman ekonomi ve sosyolojisi ile temas etti. Almanya’da Sermaye ve Emek münasebetlerini düzenleme bilgi ve tatbikatına, Fransızların ve Lâtin kültür çevresinin (Economie Sociale — İctimai İktisat) adını vermelerine karşılık (Sozialpolitik) denmekte, (Siyaset-i İctimaiye) de bunun tam tercemesini teşkil eylemektedir³¹. Garip tesadüfün öbür yanı da var: 1934 de Üniversitemiz tekrar islah edilirken — ki bu islahatın ardı arası hiç kesilmez, nitekim şimdi de yine islahattan bahsediliyor, sizlerin hayata atılacağı zamanlarda da sizler yine islahat yapacaksınız!!! — sayısı altmışı bulan Alman ilim adamı geldi. Bunlardan biri de Alman “Sozialpolitiker — Siyaset-i İctimaiyeci, Sosyal siyasetçi” si olan ve geçen sene Almanya da vefat eden *G. Kessler* idi³². İktisat Fakültesi programlarına “Sosyal Siyaset” Dersleri onunla girmiş, onunla gelişmiştir. Bu Dersler ise “haddini aşan sosyalizm”in değil, aklın ve akliselimin, idrak ve iz’anın gösterdiği istikameti. Ziya Gökalp’in dili ile “Solidarizm”i, “Siyaset-i İctimaiye”yi takip ediyor³³. Konuşmamızın mevzuu olan büyük şahsiyetin ma’neviyetini şâdedecek bir istikamet!

Konuşmamız burada bitiyor. Netice olarak sosyalizm hakkındaki görüşü incelenen her sosyolog ve iktisatçı için sorulan sual burada da karşımızda: — Z. Gökalp sosyalist midir?

Umumiyetle bir “Sosyalist ruh ve zihniyet”den bahsederler. O halde Ziya’da bu ruh ve zihniyetten bir eser var mı? diye sormak daha yerinde. Anlattıklarımızdan sizler bir netice çıkarmağa gayret etseniz daha bereketli olmaz mı? Ben yalnız bir nokta üzerinde duracağız.

Ziya Gökalp bir yerde şöyle der: Şuurun bir başka şuura anlatamadığını bazan şiir daha iyi tebliğ eder. Kendisi çok defa “Şiir”i Sosyolojisininin

"Suur"na vasıta diye kullanır. Nesir ve sözle anlattıklarımızı, isterseniz bir kaç mısramın ışığı ile aydınlatalım:

Ey Türk!

.....Bu mes'ut köy bitiyor.

Mültezinin, faizcinin, tüccarın Pençesinde..... diyor:

— Beni kurtarm!

Bu üç "iş" i senden çabuk bekliyor

Kaldır a'şar usulünü, aç Banka,

Yap her semtinde bir ziraî sendika!

Şiirin yazıldığı devre Cumhuriyet öncesi devre. Elli yıl kadar evvel dizilmiş olan bu mısra'ları, 1965 Türkiyesinin sosyal ve iktisadî problemlerle karşılaştırmı ve şair sosyoloğun yalnız sosyal değil, aynı zamanda sosyalist bir ruh ve zihniyet taşıdığı, 1965 Türkiyesinin sosyal durumuna dahi ışık tutup tutmadığı hakkında siz bir hüküm verin! Her halde bugünkü Türkiyede müstakil, haysiyetli, uşaklık ruhundan uzak ve Z. Gökalp'in düşünce silsilesine bağlı bir sosyalizme ihtiyacımız vardır. Şartlar müsait olsaydı bu karakteri taşıyan bir sosyalizmin 1923 den sonraki Türkiyede partileşmesi de temenni edilirdi. Bunu yapmakla Ziya Gökalp'in sosyalist ruhundan mülhem uğurlu bir yol tutmuş olurduk. Bununla beraber bugün de geç kalmış değildir. Dediğim gibi memleketimizde yerli bir Sosyalist Partisini ikinci veya üçüncü parti olarak görmek, sosyoloğlar tarafından da desteklenecek bir arzudur³⁴.

*

**

Yarımkı Türkiyenin iktisatçıları, sosyologları ve sosyal politikacılarını teşkil edecek âlimler ve tatbikatçıları zümresi içine girecek olan siz değerli gençleri bu ümit ile selâmlar, tam elli yıl önce bize gerçek sosyalizmin yönünü gösteren Türk sosyoloğunu İktisat Fakültesi, Enstitü ve müsaadesiyle sınıfınız adına Tanrıdan rahmet temennileriyle yâdederin.

— BIBLİYOGRAFYA

Konuşmanın içinde not zikretmek istemedik. Yalnız konuşmanın basım sırasında, işaret edilen hususları kaynakları ve bazı bilgiler ile aydınlatmak, meraklıların — eğer varsa — araştırıcılığını kolaylaştırmak maksadı ile metinden ayrı olarak konuşma sonuna bu bibliyografiyi ekliyoruz.

1) Bu gibi adlar içtimâî ilimler terminolojisi ile meşgul olacak sosyolog — lengüistlerimizin dikkatle üzerinde duracakları bir meselemin ele-

manlarıdır. Comte tarafından ortaya atılan "Sociologie" den önce "Science Sociale" Lâtin kültür çevresinde kullanılırdı. "İlm-i İctimaai" veya "İlm-i İctimai" bu kullanıştan mülhem olsa gerek. "Sociologie" ancak XX. asrın başlangıçlarında olduğu gibi, fakat pek ender olarak kullanılmış. Sıfat olan "İctimai" nin sonuna "...yat"ın ne zaman yatırıldığı pek belli değil galiba. "Ahval-i ictimaiye", "Sosyal durum" mânasında ötedenberi kullanılıyor (Meselâ Türkiyenin iktisadiyat ve ictimaiyatı... gibi.) İlim adı olarak kullanılması Z. Gökalp'a atfediliyor ise de tahkiki gerek. Yalnız Z. G. ın 1909-1915 arasında "İlmî İctimâ", kullanırken tesis ettiği Enstitü ve Mecmua ile beraber, galiba 1915 den sonra "İctimaiyat"la değiştiriyor. Bu arada Dr. Şakir Paşa'nın Comte'un "Sociologie" sini 1873 de "İlm-i Müvane" diye naklettiği, fakat yaşamadığı görülmektedir. (Bk. Metodoloji Nazariyeleri, 1961, Sf. 409-1). Her halde üzerinde durulabilecek bir tabir veya tabirler karşısındayız.

2) P. Barth'ın (Geschichtsphilosophie als Soziologie) isimli eseri bu teze dayanır. "Hikmet", bilindiği gibi bir zamanlar "Felsefe" yerine kullanılmıştır. Mamafih Ahmet Vefik Paşanın aşikâr olan ilmi şahsiyetinin belirtisi olan Dersler'ine dair bir vesikaya sahip değiliz. Edebiyat Fakültesi arşivinde ne böyle bir vesikaya, ne de hocahğına ait bir kayda rasthymadık.

3) Rıza Tevfik, Salih Zeki ve arkadaşlarının neşrettiği "Ulûm-ü İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası" kolleksiyonlarına bakınız. "Hayat ve Kitaplar" müellifinin bu tedrisatta Comte'cu ve Pozitivist H. Taine'den mülhem olduğu şüphesizdir. "İlm-i Cemiyet", "Sociologie"nin tam tercemesi ise de başka hiç bir müellif tarafından kullanılmamıştır. Mamafih "Cemiyet İlmî", sosyoloji'nin tarifi dolayısıyla her zaman kullanılır.

4) Sosyal ilimler terminolojisi tarihçemizde bir başka "İlm-i İctimâ" tabiri daha vardır. *Le Play* çığırının adı olan "Science Sociale" in tercemesini teşkil eder. "İlm-i İctima"cular olup ilk önce bunların başı olan Prnes Sabahattin tarafından ortaya atılmış, sonraları "Siyans Sosyal, Siyans Sosyalcilik, Siyans Sosyalci" tarzında kullanılmıştır. Bu mektebin öğretim bakımından Z. G. devri öncesi ve sonrası durumu ayrıca üzerinde durulmağa değer.

5) Altı Sayısı çıkmış olan bu çok ileri ve olgun Mecmuanın muhtevası, bugün dahi değerli ve yol göstericidir. "İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü", bu muhtevayı yeniden neşretmeği tasarlamaktadır.

6) Bu iki Profesör felsefe zümresi için Sosyoloji dersleri veren G. Kessler'le coğrafya zümresi için Demografi dersleri veren A. Rüstov'dur.

Bu iki zat Hukuk Fakültesi Talebeleri için de öğretim vazifesini ifa ederken Prof. Neumark, Ö. C. Sarç ve Muhlis Ete ve diğerlerle Edebiyat Fakültesinin Z. G., N. Sadık (1924) dan sonra faaliyetizlik içinde yaşatılan — o devrin müessese adları ananesine uyularak “Enstitü”nün tam tercemesi sayılan “Dâr-ül Mesai: Araştırma Evi” adı altındaki — İctimaiyat Enstitüsü”nü “İktisat” ilâvesile Hukuk Fakültesi kadrosu içinde ihya etmişlerdir. Bu naklin bir başka sebebi de 1934-35 ders yılında, kendisine her nedense Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi tedrisatını organize etmek selahiyeti — kendi Üniversitesine ait şuur ve şiardan mahrum bir idare tarafından — verilen bir yabancı felsefe Profesörü ile ilgilidir. Şöyleki bu yabancıya göre bir modern Edebiyat Fakültesinde İctimaiyat’ın ve sosyolojik araştırmalar yapacak bir Enstitünün yeri olamaz. Normatif olduğumu zannettiği Sosyoloji belki Hukuk Fakültesinde yer alabilir. Daha başka sebeplerin de tesirile İctimaiyat Enstitüsü ve öğretimi İslahat senesi olarak vasıflandırılan 1934-35 de Hukuk Kadrosu içinde diriltiştir. İktisat Fakültesinin 1937 de tesisinden sonra Enstitü bu yeni Fakülteye devredilmiş bulunmaktadır.

7) Bk. N. Ş. Kösemihal: “Cumhuriyet” Gazetesi: 22.1.1964. Bu yazının yazarı aynı günlerde “Tıb Tarihi Enstitüsünde” “Şekip Tunç Gününü” vesilesiyle bir konuşma yapmıştır. Gazete makalesinin bu konuşma metninden ibaret olduğu anlaşılıyor.

8) Bk. M. Şekip Tunç: Milli tarihimizin seyri içinde Ziya Gökalp, 1944, “İŞ” Dergisi, Sayı: 39, Sf. 2-5. Prof. M. Şekip’in hürmet ve takdir hisleriyle işaret ettiği bu pek alakâ çekici noktaya, yani “cemiyetci!” Ziya Gökalp’in “Ferdeci” fikir adamlarını da Edebiyat Fakültesinde, münevver ve halk zümreleri için neşredilen Mecmualarda bir araya getirmek istemesi meselesine, ilâve edilecek bir çok misaller vardır. Meselâ Prof. M. İzzet’in, Prof. M. Emin’in büsbütün başka dünya ve cemiyet görüşleriyle Üniversiteye girmeleri ancak bu geniş, garblı müsamaha sayesinde mümkün olabilmıştır. Geçen hafta bir vesile ile kendisini gördüğüm ve her zamanki gibi sohbet zevkini tattığım çok değerli Maarifcimiz Dursunoğlu Cevat Bey, 1914 de Jena ve Berlin Üniversitelerindeki felsefe tahsilinden yurda döndüğü zaman, Ziya Gökalp’in Mustafa Şekip vasıtası ile kendisini aradığını, nihayet Gökalp ile görüşdüğünü, bu görüşme esnasında kendisinde: Alman sosyoloğu S i m m e l’in talebesi olması itibarıyla faydalanmak istediğini, bu maksatla İctimaiyat Müderris muavinliğini kabul edip etmeyeceğini sorduğunu anlattı. Fakat askerî vazifesi, bu teklifin kabulüne mani oluyor. Engeli, bizzat Harbiye Nezaretine —bugünkü Üniversite Merkez binası— giderek bertaraf etmeğe çalışan ve mu-

vaffak olamayan Gökalp, teessürünü sonradan Cevat Beye bildiriyor. Ziya Beyin sarıklı ve sansız din alimlerinin de aynı şekilde Edebiyat Fakültesi çevresine alındığı, Dernek ve Dergiler de kendilerile samimi iş birliği ettiği malumdur. Bu gibi şahsiyetler arasında Mansurizade Sait Bey, Halim Sait Bey, M. Şerefeddin Bey ....ler bulunmaktadır. Bunların içinde hem dinî telakki, fert-cemiyet münasebeti, hem de yeni bir fıkıh, hattâ yeni bir lisan ..itibarile fikirdaş olmadığı kimseler de vardır. Bu gibi basit bilgilerden haberi olmadığı anlaşılan N.S. nin nasıl uluorta hükümlerle okuyucuyu, yahut tarihî malumattan mahrum olan ve hocaları vasıtası ile bu malumata susamış bulunan körpe dimağlı gençlere Ziya Gökalp hakkında yanlış hükümler telkin etmeğe sevkettiğ anlaşıyor. Ziya Gökalp'a karşı değil — zira bu büyük ve gerçek “insan” hayatında da bu gibi dedikodulara kayıtsız davranırdı — asıl yarım asırlık sosyoloji öğretimi tarihine karşı affedilmez bir suç işlenmiş bulunuyor. Bu suçun her nasılsa elli şı kadar yıl önce kurulmuş bir ilim disiplini sahibine karşı işlenmesi, suçun ahlâkî ve meslekî vehametini birkat daha arttırmakta, ilimden ziyade ilim ahlâkî ile alakalı bir akademik mesele üzerinde durmağı gerektirmektedir.

9) Bk. Prof. C. Z. Zimmerman : Yeni sosyoloji dersleri, 1964, Çeviren: Doç. Dr. Amiran Kurtkan, Sf. 1 ve 10. Profesör şöyle diyor: “Bir Üniversitede ders vermek, onun tam sosyoloji okuttuğu kısmı ile de işbirliği yapmak meraklı bir hâdise ve iddiadır. Çünkü XVIII. asrın sonlarındaki Fransız ve Amerikan ihtilâllerinden beri son ikiyüz senede beşeriyeti altüst eden bütün inkılâblar içinde 1919 da başlıyan Türk İnkılâbı, en kısa zamanda asgari tahribatla pratik bir hal çaresine ulaşmıştır. Bu inkılâbın fikri şerefi ise geniş mânâda Ziya Gökalp'a ve onun rehberliği ile sosyoloji doktrinleri konusundaki öğretim faaliyetine aittir. Profesör “Dersler”inin bir başka yerinde devam ediyor: “Sosyolojinin Avrupadan yayılması ve eski sosyal düşünce ile kaynaşması -875-1924 arasında yaşıyan Ziya Gökalp'ın sosyolojiyi Türkiyeye getirmekte ve onun başlıca hipotezini Türkiyenin yaratılması ile kuvveden fiile geçirilmiş idealistik reformların çoğunun temeli olan sosyal organizasyon teorisi halinde inkişaf ettirmekte en zyade faydası dokunan şahsiyet olmuştu. “Nihayet şu son düşünce üzerinde duralım: “...Ziya Gökalp Çin'den Anadoluya kadar Türk kitlelerinin değişmeleri hakkında fikir beyan eden Durkheim'in teorileri ve alakalı bir çok şahıslarla yakınlık peyda etti.. Anadoludaki Batılı Türkler için sistematik bir sosyal değişme teorisini veya teorilerini inkişaf ettirmesi kaçınılmaz bir netice oldu. Ziya Gökalp ve sosyoloji bu hususta hemen hemen Amerikadaki sosyoloji çığırlarına benzer bir görünüşe sahip bulunmaktadır”.

9 bis) Ziya Gökalp'in 90. doğum yılına rasthyan 1964-65 Ders yılının en büyük kültür merkezimizde biri menfi, diğeri müsbet yönden gösterilen ilgi dışında matbuatımız bize başka bir iz göstermiyor. Buna karşılık İstanbul'un "Taşra" dediği Vilâyetlerin binbir zahmet ve külfetle çıkan ufak gazetelerinde samimi bir Ziya Gökalp alakasına şahit olmaktayız. Bunlara ait bazı vesikaları görmek isteyenler, bu vesika ve malzemeyi toplamak vazifesini ifa eden "Gazetecilik Enstitüsü Anket ve Araştırma Merkezi" ne başvurabilirler.

10) Bk. Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi, 194. İstanbul Üniversitesi neşriyatı, Birinci Bölüm.

11) Bk. A. g. e., İkinci Bölüm.

12) Diyarbakır'da kurulan ve Z. G. hakkında birkaç eser neşreden Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği yayımlarına bakınız.

13) Bk. Ali Nüzhet : Malta Mektupları, 1932, Sf. 126. Gerek "Mektuplar", gerekse sürgün Türk münevverlerine verdiği "Dersler" tahlile değer. "Dersler" in Diyarbakır'da Z. G. ile alakalı, çok ciddi neşriyat yapan Dernek tarafından yakında neşredileceği haber veriliyor. "Mektuplar" da şu satırları okumakla kalalım:: "Eskiden her fert, her millet insanların sırtından geçinirdi. Yeni hayatta her fert, her millet tabiatın gizli hazinelerini sa'y anahtarları ile açarak oradan geçinecek, ovalarımız, derelerimiz, tepelerimiz şimdiki gibi boş kalmıyacak, tepeler ormanlarla, ovalar yeşil ekinlerle bürünecek, her tarafta fabrikaların, ma'den ocaklarının bacaları semaya siyah duvar sütunları savuracak...". Malta'daki Povarista kışlasındaki Derslerini dinliyen bir ceneralimizin düşünceleri için Bk. Hüseyin Hüsnü: İŞ Dergisi, 1934, Sayı: 3-4, Sf. 189-192.

14) "İktisadiyat Mecmuası" ile "Tanin" in 1917 yılı koleksiyonları Bk. "Tanin" : 23.I.1917. Bu makale bir nevi Beyanname rengini taşıyor. 1916 sonlarında Ziraat Bankası'ndan sonra ikinci Türk Bankası'nın açılması münasebetile matbuatta yapılan neşriyat arasında yer almaktadır.

16) Bk. Z. G. : İktisadiyat Mecmuası.

17) Bk. Tekinalp: Millî İktisada doğru, 1916, "İktisadiyat Mecmuası", Sayı 1, Sf. 3.

18) Bk. Z. G. : Yeni Mecmua.

19) Ziya Gökalp'in bu sempatisi Lenin Beyannamesi'nin yarattığı bir ruh hali olup çok kısa sürmüştür.

20) I., II. ve III. Enternasyonaller hakkında "Sosyalizm" adlı eserimizin 1965 basımına müracaat.

21) Bk. Z. G. : Küçük Mecmua.

22) Bk. Karaman Yoldaş: "Aydınlık" Dergisi, 1923. Sayı 21. Sf. 558.

23) Z. Gökalp "Kızıl Destan" başlıklı şiirinde I. Dünya Harbinin "destan" ını çıkış sebeplerini halk şiiri dili ile anlatırken:

**Avrupa nimetten artık bıkmıyor,
Yaptığı cenneti kendi yıkıyor,
Jaurès'in ümidi boşa çıkıyor,
Medeniyet yurdu al kan olacak!
Her ucu bir yeri Balkan olacak!**

diyor. Bk. Z. G. : Kızıl Elma, 1916, Sf. 141.

24) Bk. Z. G.: Tesanütcülük, 1922 "K. M." s. 38. Sf. 234.

25) Bk. Z. G.: "K. M.", 1922, Sayı: 25-26.

26) Bk. Z. G.: İktisadî Mucize, 1922, "K. M.", Sayı: 23.

27) Ziya Beyin sosyoloji terminolojisi ayrıca tesbit edilmeli. Bu arada "Fazla temettü" den neyi kastediyor? Acaba Marxizm'deki "Fazla Kıymet" mefhumu mu kastediliyor? Üzerinde durulmağa değer bir nokta.

28) Osman Tolgan'ın bu konferansı Enstitü tarafından neşredilmiştir. Bk. Ziya Gökalp ve İktisadî fikirleri, 1949, İstanbul. Diğer iki ecnebi ilim adamı İsrail'in yetiştirdiği değerli Türkoloğ Prof. Heyd ile genç iktisatçı Herschlag'dır. Bk. U. Heyd: Foundatino of Turkish Nationalism, 1950, London ve Z. Y. Hershlag: Turkey, An Economy in transition, sf. 12.

29) Bu arada şu müzmin ve marazî dil işi de vardır! Doç. F. Timurtaş'ın bu seneki "Sosyoloji "Konferansları"ndaki konuşmasına bakınız.

30) İzmir Kongresi etrafında hiç bir kaynağa sahip değiliz. Kongre zabıtları da ortada yok. Bir telakkiye göre pek romantik bir hava içinde geçmiş, gayri mütecanis kimselerden kurulmuş bir kalabalık. Bk. "Meslek" Dergisi, 1925.

31) Nitekim eski "Ticaret Mekteb-i Alisi", yeni "İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi"nde. (İçtimai İktisat) adı programlarda yaşar. Hattâ "Mülkiye"de de.

32) İktisat Fakültesi 1964 de çıkan bir Mecmuasını Prof. Rustov'la beraber Prof. Kessler'e hasretmiştir. Burada Prof. Kessler'in Türkiyedeki sosyolojiye yaptığı ilmî hizmetler hakkında etraflı bilgiler verilmektedir.

33) Enstitünün 15 seneden beri neşrettiği "İçtimaî Siyaset Konferansları" koleksiyonlarına, bilhassa tarafımızdan yapılmış şu konuşmaya bakınız: Sosyalizm ve İçtimaî siyaset.

34) Enstitü, her sene olduğu gibi bu sene d eserbest "Konferanslar" dan Radyoyu, Gazeteleri haberdar etmişti. Fakat Radyo "bu gibi konferansların ücretle ilân edileceği" ni bildirir ve alaka göstermez! Gazeteler konferans konularını bildiren iki satırlık ilânları — belki ilân ücreti gönderilmediği için — neşretmezler, muharrir veya muhbirlerle takip eylemezler. Yalnız bizim bu konuşmamızın yapıldığı günün ertesi gün bir tek İstanbul gazetesinde, şu haber neşredilmiştir: "Prof. Fındıkoğlu dün İktisat Fakültesindeki (Ziya Gökalp ve Sosyalizm) konulu konferansını şöyle bitirmiştir :

"— Bugün Türkiye'de, usaklık ruhundan uzak bir sosyalizme ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Bunu istemekle, Ziya Gökalp'ın sosyalist ruhuna aykırı bir hareket etmiş sayılmayız, ona yön vermiş oluruz." Fındıkoğlu, "Hür dünyanın sosyalizm politikasına girmeye ihtiyacı olduğunu, bunun meselâ bir Titoizm sosyalizmi olabileceğini" söylemiş ve, "Memleketimizde milli olan bir Sosyalist İşçi Partisine ihtiyaç olduğunu" da belirtmiştir. ("Milliyet" gazetesi: 21.1.1965, Sf. 7).

Bu Türkçesi, son derece bozuk, iyi ve sadakatli şekilde not edilmemiş haberin hele Titoizm ile ilgili tarafı tamamen asılsızdır. İstanbulun gittikçe ticarileşen, bir nevi gazetecilik Kapitalizmine meydan veren, bu yönden sosyalistçe bir mücadele konusu olan gazeteciliğini çevirenler bu gibi ilmî toplantılara birinci, ikinci veya üçüncü sınıf muharrirlerini göndermezler, ancak ucuz ücretli muhbir gönderirler.!